

Kerkük Türkmenleri Şifahi Edebiyatındaki Tapmacaların Tasnif ve Analizi¹

Zeynel Polat

PhD, Tishk International University, Erbil/Irak
zeynel.polat@tiu.edu.iq, ORCID: 0009-0008-6519-4885

Mustafa Ertekin

Phd Candidate International Burch University, Sarajevo/Bosnia and Herzegovina
ertekinmustafa@hotmail.com, ORCID: 0009-0005-5037-9631

Doğan Yücel

Assist. Prof. Dr., Lecturer, Sarajevo/Bosnia and Herzegovina
dyucel58@gmail.com, ORCID: 0000-0001-6240-8886

Öz

Şifahi anlatım, duygu ve düşüncelerin dil becerilerinden konuşma yoluyla aktarılmasına denir. Irak Türkmenlerinin çok zengin, eskiye dayanan şifahi edebiyatları bulunmaktadır. Irak'ın kuzeyinde Bağdat – Erbil karayolu üzerinde yer alan Kerkük, Irak'ın Bağdat, Basra, Erbil ve Musul'dan sonra önemli şehirlerinden biridir. Kerkük ve çevresi, Türk(men) halk edebiyatının sözlü geleneğinde yaşatılan malzeme zenginliği bakımından kendini muhafaza eden mekân olması, onun sahip olduğu kültürel mirasını geçmişten günümüze taşıyarak, gelecek nesillere de erişirme arzusu folklorunun sürekliliğini göstermektedir. Araştırmada yüz yüze görüşme yöntemiyle belirlenen yedi kaynak kişiden tapmacalar derlenmiştir. Ev eşyaları, gök cisimleri, vücudun organları, hayvanlar, ölüm ve inanç olmak üzere derlenen 37 tapmaca beş başlık altında tasnif edilmiştir. Telaffuz ve anlamda görülen bazı farklılıkların izahları yapılmıştır. Araştırma sonunda derlenen tapmacalar üzerine görüşler belirtilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Halk Edebiyatı, Türkmen Çocuk Edebiyatı, Kerkük Türkmen Ağzı, Tapmacalar.

Classification and Analysis of Riddles (Tapmaca) in The Oral Literature of Kirkuk Turkmen Society

Abstract

Oral narration refers to the transmission of emotions and thoughts through speech using linguistic skills. Iraqi Turkmen possess a very rich and ancient oral literature. Kirkuk, located on the Baghdad-Erbil highway in northern Iraq, is one of Iraq's most important cities after Baghdad, Basra, Erbil, and Mosul. Kirkuk and its surroundings, being a place that preserves the richness of material in the oral tradition of Turkic (Turkmen) folk literature, demonstrate the continuity of its folklore by carrying its cultural heritage from the past to the present and its desire to pass it on to future generations. In this research, riddles were collected from seven key individuals selected through face-to-face interviews. Thirty-seven riddles were collected, classified under five headings: household

Araştırma Makalesi

Konu: Edebiyat

Makaleye Atıf Bilgisi

Polat Z. (2026). **Kerkük Türkmenleri Şifahi Edebiyatındaki Tapmacaların Tasnif ve Analizi.**

International Journal of Social Science (IJSS Journal),

(e-ISSN: **2548-0685**) Vol:10, Issue:43; s. 78-91.

DOI: **10.52096/usbd.10.43.06**

Gönderim: **19.02.2026**

Kabul: **14.03.2026**

 SYAL BİLİMLER DERGİSİ (ULUSLARARASI HAKEMLİ DERGİ)

editorusbd@gmail.com

¹ Bu makale 2014 yılında *Kerkük Turkmen hoyratlari üzerine inceleme* adıyla Int. Burch University Dept of Oriental Philology'de sunulan doktora tezinden üretilmiştir.

items, celestial bodies, body parts, animals, death, and beliefs. Explanations were provided for some differences observed in pronunciation and meaning. Finally, opinions on the collected riddles were presented.

Key words: Kirkuk Turkmen Children's Literature, riddles, Tapmaca, teaching techniques

Giriş

İçtimaî hayatta halk edebiyatı ve halk kültürü önemli bir yer tutmaktadır. Halk edebiyatı ürünlerinin ne işe yaradığı, nasıl netice elde edeceğini göstermek ve bu maksat doğrultusunda yapılan işlemleri sergilemek maksadıyla araştırmalar yapan Bascom, bu hususlara bağlı kalarak halk bilgisi ürünlerinin işlevlerini de tasnife çalışmıştır:

- Eğlenme, eğlendirme ve hoşça vakit geçirme işlevi
 - Toplumsal kurallara ve törenlere destek verme işlevi
 - Eğitimin ve kültürün genç kuşaklara aktarılması işlevi
- Toplumsal ve kişisel baskılardan kurtulma işlevi (Ekici, 2011, s. 124-125). Bu işlevler doğrultusunda halkın faaliyetlerini okuma denemeleri daha kolay olmuştur.

Genel itibari ile halk kültürü ürünleri arasında önemli yere sahip olan tapmacaların eğitim yönü yadsınamaz. Teknolojinin gelişmesi ile yetişkinler arasında işlerliği azalsa da çocuklar arasında oyun kurma, oyunu idare etme, hoşça vakit geçirme, nesnelere vazifeleriyle tanıma, bilgisini kontrol etme gibi maksatlara dayanarak bir sorunu başka bir şekilde ifade etmek, bir şeyi benzeterek ya da kıyaslayarak mecazlı ifadelerle metafor kavramıyla cevap beklemeye icra edilen bu terim, Irak Türkmenleri arasında da hayatiyetini devam ettirmektedir. Biçim yönüyle mensur ve manzum şekillerle karşımıza çıkan tapmacaların çoğu manzum şekildedir. Nesir halindeki tapmaca örneklerinde bile, çoğu zaman Seci denilen uyak düzeni vardır (Saatçi, 2008, s. 65). İç uyak, nesir uyağı da denebilen edebî sanat türüdür. Bilmecelerde kelime sayısı arttıkça seciye müracaat edilir.

Tapmacaların bazılarının Türkiye ve diğer Türkdilli toplumlarda da benzerlik gösterdiği görülmektedir. Halk edebiyatı nazım türlerinden hoyrat (horyat), mani şeklindeki tapmacalar genelde manzum olanlardır. Ezberlenmesi kolay ve uzun süre hafızalarda kalan manzum tapmacalar hususunda Saatçi “Şiir yanı güçlü olan tapmacaların uzun yıllar hafızalarda yaşaması da bundandır” (Saatçi, 1984, s. 55). demektedir.

Tapmacalar eğlenmek maksadıyla vakit geçirme amacı olarak görünse de halk edebiyatının şifahi ürünleri arasında yer alan edebî türdür. Sadece çocuklar için değil, aynı zamanda büyüklerin de dikkatlerini çekmektedir.

Irak Türkmen Şifahi (Sözlü) Halk Edebiyatı

Sözlü ifade (Şifahi anlatım) duygu ve düşüncelerin konuşma yoluyla aktarılmasına denir. Bu ifade, dil becerilerinden konuşma ile ilgilidir. Irak Türkmenlerinin çok zengin, eskiye dayanan şifahî edebiyatları olmuştur. Halk da edebiyat alanında ilk başarılarını bu alanda gerçekleştirmiştir. Buna bağlı olarak, yazılı edebiyat gelişme göstermiştir. Oğuz halklarının bin yıllar içerisinde oluşturduğu yaşam tarzları neticesinde efsaneler, ata sözleri, destanlar, hikâyeler, bilmece-bulmacalar, latifeler gibi sözlü edebiyat ürünleri asırlarca kullanılarak tazeliğini ve güncelliğini korumuş ve günümüze kadar getirilmiştir. Şifahî halk edebiyatı, yazılı edebiyattan farklı olarak ağızdan ağza geçerek sözlü şekilde yaşamını sürdürmüştür. Sözlü şekilde ortaya çıktığı gibi, sözlü şekilde de yayılmıştır. Şifahî edebiyat, yazının, yazılı edebiyatın oluşmasından önce de vardı ve gelişmekteydi.

Türkmen halkı, şifahi kültür unsurlarını ağızlarında yaşatmaktadır. Kerkük baz alınarak Kerkük'te Tisin Mahallesi, Hasa Suyu üzerindeki Taş Köprü sağı ve solu (Eski Yaka, Korya Yakası) mahalleleri ile bu şehre yakın Altun Köprü, Duz Hurmatu, Kifri, İmam Zeynel Abidin gibi yerlerde Türkmencenin v ve y ağız grubunda dillendirilen zengin çocuk folkloru örnekleri bulunmaktadır. Mezkûr coğrafyada, çocuk folkloru ürünlerinden eskiler sözü, dö'eler, bedde'eler, matallar, leyleler, uşaq me'nileri örneklerinin yanında tapmaca örnekleri de oldukça ciddi bir yekûn teşkil etmektedir.

Hem Türkiye'de hem de diğer Türk cumhuriyetleri ve Türk topluluklarında Türkmen dili üzerine folklorik çalışmaların yeteri kadar yapıldığı söylenemez. Bugüne kadar Irak Türkmenlerine ait bilimsel özelliğe sahip halk edebiyatının bu türü ve diğerlerinin gereği kadar ele alındığı söylenemez. Bu durum çalışmanın çıkış noktasını oluşturmakta ve önemini göstermektedir.

Yöntem

Araştırma nicel araştırma yöntemlerinden tasviri analiz kullanılmış olup yüz yüze görüşmeler yapılmıştır. Kaynak kişilerin belirlenmesinde Erbil veya Kerkük'te yaşamaları, Türkmen kültürünü tanımaları ve şifahi edebiyatı bilmeleri göz önünde tutulmuştur. Öncelikle Türkmen dilinde tapmaca bilip bilmedikleri ve biliyorlarsa bir iki örnek vermeleri istenmiştir. Ardından hayvanlarla, vücudun organlarıyla, gök cisimleriyle.. ilgili de tapmaca söyler misin? gibi araştırmada belirlenen başlıklar çerçevesinde sorular yöneltilmiştir. Derlenen tapmacalar daha sonra tasnif edilmiş ve gerek telaffuz farklılıkları ve gerekse doğru anlaşılması açısından izahları yapılmıştır. Derlenen halk edebiyatı ürünlerinden Türkiye Türkçesinde bulunanlar da ayrıca

çalışmada verilmiştir. Derlenen tapmacalar üzerine araştırma sonunda elde edilen bulgulara dair görüşler belirtilmiştir. Kaynak kişilerle görüşmeler 2013 yılında gerçekleştirilmiştir.

Bulgu ve Yorumlar

Bilmece – Bulmacaların (Tapmaca) Horyat Şekli

Bulmaca-bilmeceler (tapmacalar), her milletin zevk ve dehasının ürünüdür. Bu tür, dinî yahut lâdinî yüzlerce türü olan bir halk ürünüdür. Tür olarak horyat ve mani şekilleri vardır. Bu türü, Halk edebiyatının genel anlamıyla folklorik araştırmalar alanında görmekteyiz. Irak Türkmenlerinin edebiyatında önemli bir yere sahip olan bilmeceler (tapmacalar) diğer folklorik ürünler gibi, hayatlarının göstergesi, kimliklerini yansıtan bir unsur mahiyetindedir. Tapmacalar, çoğunlukla mısra, beyit ve dörtlükler biçiminde belirmektedir (Terzibaşı, 1975, s. 1/91). Tüm nazımlı bilmeceler çoğu kez 7 ve 8 heceli dizelerden meydana gelir. Uyak şemaları iki dizelilerde *aa*, üçlülerde *aaa* ya da *aab*, dörtlülerde mani veya horyat biçimine uygun olarak *aaba*, daha çok dizelerde ikişer ikişer uyaklı: *aa bb cc* biçimindedir (Boratav, 1982, s. 110). Tapmacalar, insan zekâsının üstünlüğünü denemek amacıyla oluşturulmuştur. Geçmiş zamanlarda uzun kış gecelerini geçirmek için bir eğlence türü idi. Radyo, televizyon sinemanın olmadığından dolayı halk arasında matal (masal) ve tapmacaların düzenlenen mecliste önemi az değildir (Benderoğlu, 1993, s. 102). Bilmece, sözlük anlamı bakımından nitelik ve niceliği anlatılarak bir şeyin adını sormak demektir. Bilmecelerin şimdiye kadar en iyi tanımını Elçin yapmıştır. Ona göre bilmeceler, tabiat unsurları ile bu unsurlara bağlı hadiseleri insan, hayvan ve bitki gibi canlıları; eşyayı, akıl, zekâ veya güzellik nevinden mücerred kavramlarla dinî konu ve motifleri vb. kapalı bir şekilde, yakın, uzak münasebetler ve çağrışımlarla düşünce, muhakeme ve dikkatimize aksettirerek bulmayı hedef tutan kalıplaşmış sözlerdir (1970, s. III).

Bilmeceler, bir şeyin adını vermeden, anlatılmaya çalışılan kavram veya nesnenin kendine has özelliklerini ipuçları vererek, ne olduğunu cevap verecek kişiye bırakan bir tür zekâ oyunu sayılır. Dörtlük şeklinde ve *Bayatı-Bilmece* şeklinde olanlar da vardır. Bu türde olanlar hakkında Paşayev, “Bilmecelerin cevabı bilinirse insanlar onu ezberler, yaygınlaşır. Bazen basit, bazen de şiirsel bir dille yazılan, halk tefekkürü ürünü olan, teşbih ve tasvirlerle imalı ifadelerle dolu bu dörtlükler akli, zekayı, düşünce ve muhakemeyi geliştirme açısından çok önemlidir” (1998, s. 185-186) demektedir. Tapmacalar, muhteva bakımından insan, hayvan, bitki gibi canlılarla, cansız nesnelere, tabiat olayları ve uyku, akıl, rüya, ölüm, cin, peri gibi soyut kavramlar tapmacaların konusunu oluşturur (Saatçi, 2008, s. 64). Kısacası, hayatın bütün alanında doğayla ilgili, olmasıyla, beraber akla gelen dünyadaki canlı ve cansız varlıkları konu olarak içine almaktadır. Bilmeceler umumi ismin yanında tanıtmaca, atlı mesel, atlı jekat, bilmeli matal, mesel, masal, metel, gibi tabirlerle

de karşımıza çıkmaktadır. Kerkük'te bilmeceye, tapmak (bulmak) kökünden türemiş tapmaca denir. Tapmaca sözünü, istisnasız Irak'ta yaşayan bütün Türkmenler kullanır. Bu sözcük, Azeri Türk camiasının yoğun olduğu İran'ın Tebriz, Azerbaycan Cumhuriyeti ve Orta Asya Türk cumhuriyetlerindeki geniş topluluklarda da kullanılmaktadır (Saatçi, 2008, 63). Bu bağlamda, Azerî sahasında bilmece karşılığında tapmak (bulmak) filinden *tapzuğ*, *tapmaca*, Kırgız, Karakalpak ve Kazaklarda *Cumbak*, Kazan'da *tabışmak*, *cumak*, Başkırlarda *yumak* kelimeleri kullanılmaktadır (Çelebioğlu, 1995, s. 7). Prof. Ercilasun, bilmeceyi Türk lehçelerinde şu şekilde ismlendirildiğini göstermiştir;

Türkiye Türkçesi: Bilmece

Azerbaycan Türkçesi: Tapmaca, bilmece.

Azerbaycan Türkçesinde: Tapmaca, bilmäcä

Başkurt Türkçesi: Yomak, tabışmak

Kazak Türkçesi: Jumbak

Kırgız Türkçesi: Tabışmak

Özbek Türkçesi: Tâpişmak

Tatar Türkçesi: Tabışmak, başvatkıç, sir

Türkmen Türkçesi: Tapmaca, matal

Yeni Uygur Türkçesi: Tepişmak (1991, s. 78-79).

XI. yüzyılda Kaşgarlı Mahmud, Divan-ı Lügat'it Türk eserinde bilmece kelimesine *tapuzğutan*, *tapuzğuk*, *tapuzzuğ* şeklinde değinmiştir. Bu da gösteriyor ki, Türkmenlerin ve Oğuz grubu dil ağzına sahip Türklerin kullandıkları kelime olan *tapmaca* artık Türkiye Türkçesinde arkaik bir kelimedir.

Bilmecelerin kullanılma sebepleri genelde hoşça vakit geçirmektir. Karşıdakinin zekâsını ölçmek ve mukayese etmek, vakit geçirmek için istifade edilir. Bilmeceler, düz yazı biçiminde olduğu gibi şiir biçiminde söylenenleri de vardır. Bunlar da genelde *horyat* ve *mani* şeklindedir (Benderoğlu, 1993, s. 102). Vezin ve kafiye ile oluşturulan bilmeceler her zaman daha fazla beğenilmekte, ezberi de kolay olmaktadır. Bilmecelerde edebî sanatlardan; teşbih, teşhis, tasvir vs. istifade ederek sanatlı bir anlatım kullanılır. Bilmeceler şekil olarak, manzum, düz yazı, tek mısralı, iki mısralı, dört mısralı ve horyat şeklinde söylenebilir. Yapı bakımından da ses ve anlama olmak üzere iki kısma ayrılabilir. Ses kısmında arka arkaya benzer seslerin tekrarı ile müziksel, ritmik sıralanışı yani ifadeler arasında anlamlı veya anlamsız birliktelik bulunur. Ardından ikinci bölümde anlama dayalı unsurlar sıralanır. Aslında birinci bölümdeki sesler giriş mahiyetindedir. Girişin ardından anlama kısmı ve sorunun ana fikir kısmı gelir. Burada anlamaya ağırlık verilir. Irak Türkmenleri arasında tapmaca olarak bilinen halkbiliminin bu türü hakkında horyat olsun veya olmasın diğer

şekilleri hakkında geniş kapsamlı bir çalışma olarak Benderoğlu'na ait Bağdat 1993 yılı basımlı *Irak Türkmen Folklorundan Örnekler* eseri sayılabilir. Bulmacalara başlarken genelde bir hazırlık safhası olur. Yahut *Tap nedir?* sorusu sorularak başta merak uyandırılır. Genel itibari ile bilmecelerin ifade bakımından tasnifi Çelebioğlu'nun *Türk Bilmeceler Hazinesi* adlı eserinde yapılmıştır.

Tap nedir?

Yumruğumca yuvası

Yüzellidi balası (Nar), (y.y., 1967, s. 54).

Irak Türkmenleri arasında tapmacanın cevabının istendiği kişi, soruya daha vakıf olmak ve cevabı bulabilmek için bilmeceyi sorana karşı açıklama ya da ipucu mahiyetinde birtakım sorular yöneltir:

-Konuşırı yoxsa konuşmırı? (Konuşuyor mu, konuşmuyor mu?)

-Göktedi yoxsa yerededi? (Gökte mi, yerde mi?)

-İnsan bedenindedi yoxsa nebatatdadi? (İnsan vücudunda mı, yoxsa bitki mi?)

-Yeniliri yoxsa yenilmiri? (Yenir mi yoxsa yenmez mi?)

-Uçar yoxsa uçmaz?

-Yel vursa düşer, yoxsa düşmez? (Rüzgârda düşer mi, düşmez mi?) (Benderoğlu, 1993, s.

103).

Anadolu insanında olduğu gibi, Türkmenlerde de bulmacaları genelde okuma yazması olmayan insanların terennüm ettiği görülmektedir. Şimdilerde folklorik açıdan değeri kaybolmaması için herkes tarafından söylene de anonim horyat şairlerinin, horyatın bu türü üzerinde pek durduğu söylenemez. Bilmecelerden oluşan horyat türleri kış ve Ramazan gecelerinde umumiyetle kadın ve çocuklar tarafından terennüm edilmektedir. Teknolojik ürünlerin artması ve hayat standartlarının değişmesi ile yeni yeni bilmeceler oluşturulmuştur. Bu da yer yer horyatlara konu olmuştur.

Nenem şirin çağırır

Hakkın sırrın çağırır

Bir ağaçda beş alma

Biri birin çağırır (Ezan), (K-1)

Uzun uzun qamişler

Bugün kime gelmişler

Önce helek tapmışlar (elek bulmuşlar)

Xurda (ufak, ince) xamır (hamur) olmuşlar (Yağmur), (K-1)

Bir qutum var alamet

İçinde var kıyamet

Yaş attım quru verdi

Sabır ala Muhammed (Tandır), (K-1)

Horyatın dinlendiği K-1, *Sabır ala Muhammed* şeklinde kullansa da, genelde bu gibi horyatlarda *Sallu ala Muhammed* sözü kullanılmaktadır. Özellikle bilmece-bulmacalarda (tapmaca) Efendimiz'e (sav) salavat-ı şerif getirilmesi adettendir ve *hadi bil* anlamını veren bir vurgu ile söylenir. Ayrıca bu verilen bilmeceler aynı yapı, anlam ve ölçüsüyle Anadolu'nun Kastamonu, Kayseri, Konya dolaylarında da geçmektedir. Bilmece işlerliği yani kullanma sıklığı bakımından da aynıdır. Bahsedilen şehirlerde bu bilmece, şu şekilde geçmektedir;

Kastamonu ve Çevresinde;

“Ağzı açık alamet,

İçi kızıl kıyamet,

Yaş koydum kuru çıktı,

Sallallahu Muhammed.” (Fırın, ekmek-Kastamonu), (Çelebioğlu, 1995, s. 262).

Konya ve Çevresinde;

“Ağzı büyük alamet,

Dibi kızıl kıyamet!

Yaç vurdum kuru çıktı,

Sallallahu Muhammed.” (Tandır ve ekmek-Konya,) (Çelebioğlu, 1995, s. 261).

Kayseri ve Çevresinde;

“Allah Allah alamet

İçi kızıl kıyamet!

Ak koydum kızıl çıktı,

Salliala Muhammed.” (Fırın, ekmek- Kayseri) (Çelebioğlu, 1995, s. 262).

Tapmacalar, hayatta var olan kavram ve nesnelere yeni algılamaya ve tanımaya çalışan çocuklarda zihinsel gelişim açısından önemli bir eğitim türüdür. Kelime dağarcıklarının gelişmesi için bu türe başvurulmalıdır.

Xezere gider

Xezar (1000) bazara gider

Nenesi (annesi) beşikdeyken

Oğlu bazara gider (Meyve), (K-1)

Burada bahsedilen büyük ihtimalle Azerbaycan'da bulunan Hazar (Xezer) Denizidir. Ayrıca, Tuzxurmatu'da bu bilmecenin cevabının salatalık olduğu belirlenmiştir. Cevabı, meyve olan yukarıdaki bilmece Kerkük'ün 1972 tarihli *Irak Türkmenleri Ağzından Bilmeceler* adlı eserinin 36. sayfasında şu şekilde geçmektedir;

-Xazara bezere gider

Babası bir yaşında

Oğlan bazara gider (Salatalık)

Kullanılan bu bilmeceyi Kerkük (1972) derlerken; 1. kanatta araya bir *bezere* ifadesi yerleştirmiştir. Aslında, buna hiç hacet yoktu çünkü ek olarak konulan bu kelime hem horyatın 7'lik ölçüsüne ters düşüp 8'lik olmuş, hem de *xazara bezere* ifadesiyle vokallerde bir iniş çıkış oluşturarak ses ahengini bozmuştur. Bunun yanında cevap olarak *salatalık* demiştir. Oysa bütün sebzeler ve meyveler cevap olabilir. Bu durumda halkın ağzında genel kabul gören meyve cevabının doğru kabul edilmesi gerekir.

Bazı bilmeceler dinî anlam ve manâ içerir.

Ya Gani

Muraz veren ya Gani

Deryadan bit quş uçtu

Ne eti var naqanı (Ruh), (Kerkük, 1972, s. 36).

Burada geçen Muraz kelimenin aslı murad olmakla beraber Anadolu'nun bazı yerlerinde sonda bulunan *d* harfinin Arap alfabesinin telaffuzu sebebiyle *z*'ye dönüştüğünü görülmektedir. *Allah senin murazını vere yavrurum* gibi dualarda karşımıza çıkmaktadır. *Z*'li kullanım şekli bu telaffuzuyla Kerkük ve diğer Türkmen yerleşim yerlerinde de kullanılmaktadır.

Ölüm ve İnanç ile İlgili Anonim Tapmacalar

Tüm insanlık için derin izler bırakan ölüm hadisesi, geride kalanlar arasında farklı konularla ilgi alanı oluşturmaktadır. Ağıtların şekil yönünden yöresel farklılık göstermesinin yanında, ölüm kavramı, şekli de düşündürülen konu olmuştur. Bu nedenle insanlar, ölen birisi hakkında veya ölüm meleği olarak bilinen Azrail'i bilmece ve ağıtlarına dahil etmişlerdir. Dinî kavramların Irak Türkmenleri arasında da oldukça yaygın şekilde kullanılmakta olduğu, özellikle dinî içerikli bilmecelerin din öğretiminde başvurulan yöntem olduğu görülmektedir. Bilmecelerin icra zamanı olarak uzun kış gecelerinde, arkadaş toplantılarında, söz sahibi kişi ya da dede ve ninelerin etrafına topladığı çocuklara iyi vakit geçirmeleri, bir şeyler öğretmeleri amacıyla anlatılmaktadır;

Dağ başında duran kişi

Ne arvatdı (avrat) ne kişi

Atdı daşı vurdu kuşu

Ne daş daşdı ne kuş kuşdu (Azrail), (K-3, K-4)

Günortadan günortaya

Hiç sofrı gelmez ortaya... (Ramazan), (K-4, K-5, K-7)

Hayvanlarla İlgili Anonim Horyatlar Şeklindeki Tapmacalar

Dağdan indi bir fil

Eli ayağı zifir

Gelişi aslan kimin

Duruşu sultan kimin (Kedi), (K-4)

Qaradı qeçi kimin

Dam deler sıçan kimin (Karıncı), (K-4, K5)

Ezan oxur namaz qılmaz

Arvad alı nikah qıymaz (Horoz), (K-3, K-4, K-5, K-6)

Cevabı horoz olan bu bilmecenin Türkiye Türkçesinde de kullanım şekilleri bulunmaktadır;

“Abdestsiz ezan okur, nikahsız karısı var.” (Sivas yöresi), (Başgöz, 1993, s. 261).

“Pırım pırım pırtısı var

Gırh yamadan kürküsü var

Abdestsiz ezan ohur

Nikahsız garısı var” (Erzurum yöresi), (Başgöz, 1993, s. 261).

Üstü ottu biçili

Altı süttü içili (Koyun), (K-4, K-5, K-6)

“Dagdan geli seke seke, qara üzüm töke töke” (Keçi), (Başgöz, 1993, s. 327).

Elim urdum yapıya

Çıxdım demir qapıya (At), (K24, K27)

Uzun uzun uzanı

Son bilmece Kerkük (1972) tarafından *yılan* olarak belirtilmektedir, aynak kişilerden dinlenildiğinde bunun cevabını her ikisi 1. çamaşır ipi ve 2. yılan olarak almak mümkündür. Çamaşır ipi olarak ele alındığında *heftede bir bezeni* sözünün geçmesine dikkat etmekte fayda vardır. Çünkü yılan, yılda bir kabuk değiştirirken; çamaşır haftada bir ipe serilir.

“Senede bir bezeni” (Yılan), (K-4,K-5,K-6). Bu tapmaca Türkiye’de şu şekilde işletilmektedir:

“Uzun uzun uzanı, heftede bir bezeni” (Şanlıurfa, Malatya yöresi),

“Uzun ipi uzattım, haftada bir bezettim.” (Erzurum yöresi), (Başgöz, 1993, s. 132).

Qaradı geçi döğü

Dam deler sıçan döğü (Karınca), (K-4, K-5, K-6)

Döğü değil anlamındadır bu kelimenin arkaik olma husuiyeti nazara alındığında bir geçiş dönemi yaşamakta olduğu görülmüştür Bu da Türkmenlerin yaşadığı yerlerdeki kullanım farklılığını göstermektedir. Yukarıdaki horyat örneklerinde *degi* ve *döğü* şeklinde kullanımları gemiştir. Kerkük’ün (1972) her ikisinden de istifade ettiği anlaşılmaktadır.

Qaradı hindi döğü

İğnesi var doxtor döğü

Tesbihi var mulla (molla) döğü (Akrep), (K-5)

Sarıdı selman döğü

Dertlere derman döğü

Kanadı var kuş döğü (Çekirge), (K-5, K-6)

Bişirirsev aş olı

Bişirmesev quş olı (Yumurta), (K-4, K-5, K-6)

Lalam diyer yağ geti

Getirirsev sağ geti

Sağılmamış inekten

Erimemiş yağ geti (Bal), (K-6)

Burada kullanılan -v tipik Kerkük ağız özelliğidir. Bilindiği üzere Irak ağız ana hatlarıyla v ile y ağız grubu şeklinde ikiye ayrılır.

Gök Cisimleri ile İlgili Anonim Horyat Şeklindeki Tapmacalar

Bu tür bilmecelerin tercihi, daha çok küçük çocuklara astronomi ve uzay terimlerini öğretmek amacıyla.

Dağdan endim dağ kimin

Endim indim anlamında olup kelime başındaki e –i değişimi hadisesi Kerkük ve çevresinde çokça görülmektedir.

Kolları budağ kimin

Yağırdı oğlağ kimin (Bulut), (K-2, K-6)

Budağ budak, ağacın dalı, kolları Tuzxurmatu şehrinde *budağ*; diğer yerlerde ise *budak* şeklinde kullanılmaktadır. *Yağırdı* yağ-ır-dı: yağ –ıyor-du (idi). Buradaki –ır Türkiye Türkçesindeki şimdiki zaman eki -yor olarak kullanılmıştır. Ek fiilin –di’li geçmiş zamanı ile beraber bu şekilde kullanımı yine Oğuz grubunun Azerbaycan ve Irak Türkmen ağzının bir hususiyetidir. *Oğlağ* burada oklavadır. Bunun gibi kelimelerin Arap alfabesi ile yazılı Türkmen ağız nüshâlarının okunması esnasında dikkatli olunmalı ve dikkatli anlamlandırılmalıdır. Çünkü bu kelime Anadolu’da *oğlak* yani keçinin erkek yavrusu olarak bilinmektedir. Oysa Irak Türkmenlerinin burada kastettiği *oklavadır*. Yağmurun oklava şeklinde yağmasından bahsedilmektedir.

Axşam septim (serptim) noxudi

Sabax kalxdım yoxıydı (Yıldız), (K-6)

Bir sette iki tavuğ

Biri sıcak biri savuğ (Ay ve Güneş), (K-6)

Savuğ – sıcak kelime sonundaki –k sesinin ses hadisesi kuralına göre -ğ olması İstanbul ağızında da vardır ama durumun gerçekleşmesi için sonu k ile biten bir kelimedenden sonra ünlü ile başlayan bir ek geldiğinde kelime sonunda bulunan bu sert ünsüz yumuşayarak ğ haline dönüşür. Lâkin, bu değişim Irak Türkmen ağzında vokal gelmese de gerçekleşmektedir.

Vücutun Organları ile İlgili Anonim Tapmacalar

Bu türde de amaç, küçük çocukları eğlendirerek terimleri öğretmektir. İnsanların hadise ve duyduklarını farklı yorumlamaları neticesinde farklı tapmacalar doğmuştur. İnsan organlarını günlük kullanılan ev aletlerine benzeterek bir çağrışım kurmaları ve şekil vermeleri ardından kelimeye ulaşmaları sağlanır.

Yeddi delikli toxmax

Bunu bilmeyen axmax (Baş, Kafa), (K-6)

Altı tavan üstü tavan içinde bir kırmızı oğlan (Dil), (K-6, K-7)

Oyanı divar buyanı divar, içinde var deli davar (Dil), (K-6)

Biz bizidiğ

Otuz iki kız idiğ

Ezildiğ büzüldiğ

Bir divara dizildiğ (Diş), (K-2, K-3, K-6)

Egri sahan acı bal

Her adamda bir cüt (çift) var (Kulak), (K-6)

Quşhananı qapagladım, dörd yanını saçaqladım (Göz ve kirpik), (K-6)

Ev Eşyaları ile İlgili Anonim Tapmacalar

Soğuk kış geceleri ve Ramazan gecelerinde aile fertleri arasında bilgi yarışması niteliği taşıyan ve kelime dağarcığını geliştirme amacı güdülen bilmecelerden biri de evde bulunan eşyaların adlarının bilinmesine yönelik sorulardır. Aşağıdaki örnekleri ile gösterilen bilmecelerde kanat sayısı genelde 4'tür. Bu tür örnekler eğer 4 kanatlı ise cinaslı olması tercih edilir. Cinas kullanılmayacaksa yine 2 kanatlı ama 7 heceli bilmece horyatın terennüm havasına bağlı kalınarak karşı tarafa yöneltilir.

Daşda can

Ağaçada daş, daşda can

Lalam bir daş görüpdü

Ağaçda daş daşda can (Tahta Çerçeveli Ayna), (K-6)

Yerinde

Altun kemer belinde

Gece gündüz yol gider

Gene durup yerinde (Değirmen Taşı), (K-6)

Uzun uzun uzanı

Heftede bir bezeni (Çamaşır İpi) (K-6)

Qaradı her bir yanı

Her gün dağlanı canı (Kazan), (K-6)

Sonuç

Irak'ta yaşayan Türkmenler, etnografik hususiyetleri ile dinî ve millî merasimlerine şekil vermektedirler. Bu bağlamda Kerkük şehri önemli bir yere sahiptir. Kerkük, zengin folklorik yapısı ile Irak Türkmenlerinin merkezi hüviyetindedir. Kerkük, bu özelliği ile Türkmen kültürünün özeti sayılır. Derlenen tapmacalardan anlaşıldığına göre folklor ve edebiyatlarını halk şiiri etrafında ilmek ilmek örmüş ve günümüze kadar bunu taşımışlardır. Genelde tapmaca olarak bilinen bulmacaların da her ortamda, özellikle uzun kış gecelerinde çocuklarla yahut gençlerle vakit geçirmek ve kültürü yaşatmak amacı ile işlerliğini koruduğu görülmektedir. Bu yöntemle halk edebiyatı ve halkbilimi unsurlarının nesilden nesile aktarıldığı açıkça görülmektedir. Zamanla halk, bazı tapmacaların şekil, telaffuz ve muhtevaları gibi noktalarda tasarruflarda bulunarak değiştirmişlerdir. Halkın hayat tecrübesi ve idrakinin aynası, şifahî edebiyatın epik ve lirik türü olan tapmacaların gerek çocuk ve gerekse yetişkinler tarafından yörede sevildiği ve icra edildiği rahatlıkla söylenebilir. Buna bağlı olarak orijnallğini yitiren birtakım tapmacalar unutulsa da birçoğunun halkın ağzında yaşatılmaya devam ettiği ortaya konulmuştur. Diğer taraftan çalışmada derlenen örnekler üzerinden Türkmen halkının günlük hayatta kullandığı akıcı, sade ve halkın anlayacağı basit kelimelerle kurulan dil sayesinde ezberlenmeleri ve akılda kalmalarının da kolay olduğu ifade edilebilir.

Kaynakça

- Başgöz, İ. (1993). *Türk Bilmeceleri*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Benderoğlu, A. (1993). *Irak Türkmen Folklorundan Örnekler*. Kültür Yayınları Dizisi
- Boratav, P. N. (1982). *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*. Gerçek Yayınevi.
- Çelebioğlu, A. (1995). *Türk Bilmeceler Hazinesi*. Kitabevi Yayınevi.
- Çelebioğlu, A. (1995). *Türk Ninniler Hazinesi*. Kitabevi Yay.
- Ekici, M. (2011). *Halk Bilgisi (Folklor) Derleme ve İnceleme Yöntemleri*. Geleneksel Yayıncılık.
- Elçin, Ş. (1970). *Türk Bilmeceleri*. 1000 Temel Eser.
- Ercilasun, A. B. (1991). *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*. Kültür Bakanlığı, 1371/54.
- Kardaşlık dergisi (1961). Tapmacalar. *Kardaşlık dergisi*, 1, 32-48, Bağdat.
- Kerkük, A. (1972). *Irak Türkmenleri Ağzından Bilmeceler*. Kerkük.
- Paşayev, G. (1998). *Irak Türkmen Folkloru*. Kerkük Vakfı.
- Saatçi, S. (1984). *Kerkük Çocuk Folkloru*. Fuzûlî Yayınları.
- Saatçi, S. (2008). *Kerkük Çocuk Folkloru*. Ötüken Neşriyat.
- Terzibaşı, A. (1975). *Kerkük Hoyratları ve Manileri*. (2 cilt), Ötüken Yayınları.

Kaynak Kişiler

- K-1:Saniye Muhammed SALİM, Erbil’de kızı ve damadı şair ve yazar Adnan Kasapoğlu ile yaşıyor Yaş:82, Yaşadığı Yer: ERBİL
- K-2:İsa Yücel, 55 yaşında, Lise mezunu, Emekli, Samsun doğumlu, Yalova’da yaşıyor, Arkadaşından duymuş, Görüşme T.: 06.09.2015
- K-3:Güneş EKREM. Kerküklü kadın horyat ustalarından,Yaş: 48, İlkokul mezunu, ev hanımı, Yaşadığı Yer: KERKÜK
- K-4:Zeynep Ahmet AĞAOĞLU. Kerküklü kadın horyatçılardan, Yaş:63, ev hanımı, Yaşadığı Yer: KERKÜK
- K-5:Mustafa Muhlis Yunus KÖRBABA, Işık Üniv. Mimarlık Fak. Öğr. Gör. Yaş:26, Yaşadığı Yer: ERBİL
- K-6:Ayşen ABDÜLCEBBAR, Kerküklü kadın horyat çağırıcılarından, okur yazar değil, ev hanımı, Yaş:69,Yaşadığı Yer: KERKÜK
- K-7: Feride POLAT, Türkiye’nin Hatay şehrinin Hassa ilçesine bağlı Sapanözü “Cohmer” Köyü doğumlu. Çocukluk ve gençliği bu köyde geçmiştir. Yaş: 42, öğretmen,Yaşadığı Yer: ERBİL